

Таємність.

З великим спокоєм самозадоволення я можу, на-решті, розказати всю ту історію. З великим спокоєм і сумом людини, яка по довгому блуканню й шуканню істини, прийшла до свого справжнього призначення!

Я знаю, — вузькі душі, зашкарублі мозки будуть випукувати свої звичайні сентенції про зрадництво, про „лакомства нещасній“. Я знаю, — багато таких, як я, будуть стискувати плечима на мої отверті слова; але мого спокою й певности в собі вони не збаламутять.

Ось я отверто й просто кажу: геть усякі шукання, геть усякі карколомні проблеми, геть загадки, таємности. Годі з нас крикливих обіцянок, „творчих процесів“, ідеалів, непевности й обманів. Життя — не скачки з перепонами. І не панахида, на якій треба стояти з скорбним виразом лиця та нудьгою в душі.

Ось я отверто і гордо кажу: я — помішник прокурора, оборонець законів, порядку і всього строю життя. Раніше я страшено образився б, як би мені хто сказав, що я буду помішником прокурора і судитиму „товаришів“. Але тепер мені смішні ті дитячі настрої, наївно-дурноваті, і шкідливі разом з тим. Мені смішні ті бородаті хлопчики, мої товариші з гімназії, які й досі не вийшли з гімназійальної стадії розвитку. Тіж „конспірації“, бумажечки, книжечки.

Так само скидають шапку перед словом „народ“, „ідеал“, так само „руйнують“, „створять“, наївно вірять в таємности життя і шукають свободи.

Що є свобода людини? Се той стан її, коли вона може робити все, що хоче.

Я теж шукав свободи і був рабом; протестував проти насилля і був насильником.

Коли мені хотілось розімняти організм якимсь дужим переживанням, хоча би й картами чи вином; я завжди насилував себе і соромився своїх бажань.

Тепер я що дня і пю і граю в карти, і читаю ті книжки, які мені хочеться, і вожусь з людьми, які мені до вподоби; я роблю все, що бажано мені — і почуваю себе цілком спокійним, задоволеним і не насильником. Я теж бажаю постулу і служу йому, але я се роблю по-малу, упевнено, без гвалту і твердо.

Перш усього, я люблю порядок.

Я не вірю, що непорядком можна дійти порядку.

А всякі ідеали, фантастичні пляни — се, насамперед, непорядок. Се руйнує звичайний, нормальний хід життя. Ріжні „неосяжні простори“ се — просто лукавство ледачих і ненормальних людей, які не хочуть робити малого діла. Для того, щоб жити, я мушу бути певним в тому, що і де я роблю.

Раніше я блукав по ріжних надхмарних країнах і через те не бачив землі. Тепер я бачу кожний свій крок.

Я знаю, що роботиму завтра о четвертій годині, знаю, чого не робитиму о девятій.

Бо я певний в собі.

І тому я більш усього не люблю непевности, таємности, загадковости. Через них я загубив кільки років свого життя. Через них гублять молоді наївні люди все своє життя.

Я хочу розказати одну історію, яка мене вирятувала, для того, що, може, вона причиниться до рятунку інших. Коли я нею поможу хоч одній душі, я оправдаю своє завдання.

Ця історія трапилася в нашому городку, де я жив після того, як мене викинули з університету. (А викинули мене через те, що я хлиснув педеля по плечі і ні з того ні з сього закричав „Пролетарії всіх країн, єднайтеся!“.)

В Гнилятині (так зветься наш городок) я ходив з меланхолійним виразом лица, з знайомими поміщичками, удавав із себе надзвичайного бомбиста і носив завжди чорну косоворотку. Граючи з приставом у карти, я часто понуро замислювався і несподівано запитував, чи в сибірських каторгах можна мати при собі свою подушку. Такі питання викликали до мене увагу і боязку пошану з боку дочки пристава. Але як я мав уже наречену Полю, дочку начальника місцевої тюрми, то далі глибоких і всмокчуючих поглядів у нас не пішло.

Але, не дивлячись на меланхолійний і неоднозначний вигляд бомбиста, моя природа і тоді вже протестувала й виробляла в мені риси мого характеру, які допомогли мені вибратись з тої історії розумно й спокійно.

Почалась же та історія так.

Я виїзжав на тиждень з Гнилятина.

Приїхавши, я переодягся і почав робити гімнастику. (Я що дня уранці і ввечері роблю гімнастику: — се сприяє порядку тіла і душі.)

Раптом хтось постукав у двері. Стук був схожий на стук Полі, тільки більш нервовий і нетерплячий. Я крикнув „ввійдіть“ — і, не покидаючи гімнастики, ждав.

Ввійшла таки Поля.

Я хитнув їй головою й сказав „добрий вечір“, роблячи в позі випадку маленькі круги руками по системі Мюлера Мій принцип: ніколи ні при яких обставинах не покидати того, що почав робити.

Розуміється, Поля зараз же за се розсердилась.

Не дивлячись на всі свої еманципації, вона ніколи не могла збагнути тої ідеї, яка проводиться до кінця.

— Ти не можеш перервать на четверть години гімнастики?

Хоча тон був такий, що можна було чекати якогось вибрику з грюкотом дверей, я все ж таки, хоч кротно, але твердо одповів:

Ні, Полю, не можу. Ти знаєш мій принцип

Вона не дала договорить.

— Я не про принципи прийшла з тобою балакати. У мене єсть важна справа. Я тебе прошу. Чуєш?

Її лице, справді, зиявляло щось не звичайне.

Правду кажучи, мені тоді не дуже подобались ні лице її, ні постать, ні характер.

Лице її було довгасте, дуже бліде і якесь таке, як бувають булки спечені без блиску. В сій довгастій булці були вліплені дві очей, похожих на чорненькі гудзики од черевиків. Гудзики сі завжди неспокійно й з напруженням шуканням крутились на всі боки. Постать була тонка, плескувата, з запалими грудьми.

Моя наречена не ходила, а все спішшла кудись, все турбувалась, все боялась чогось. Поговоривши з нею годину і zostавшись потім на самоті, чоловік себе почував так, ніби після гуркоту, гамору й хапливості їзди в поїзді опинився в тихій-тихій хаті.

Ми були вже давно заручені, але я, так мовляти, лише принципіально мав її за свою наречену.

Мій принцип: в сімю кожна половина мусить вносити свою долю; я мав внести працю, а вона — гроші. У батька-ж її був чималий хутір, який він і давав за нею. (Між иншим потім на щастя виявилось, що хутір був Perezaloжений і крім того належав не тільки її батькові, а ще й двом братам його. Але се не стосується до історії.)

— Ну, Михайле! Ти перервеш свою гімнастику? Мені ніколи.

Я зробив круги згори вниз, потім переставив ногу і почав робити знизу вгору. Між кожним змахом рук я міг їй одповісти.

— По... че... кай... За... раз... скінчу...

На жінок твердість характеру впливає як на запального адвоката „предусматривающая статя“.

Поля шпурнула торбинку свою на моє ліжко й мовчки з обуреним виглядом сіла на стілець.

Коли я скінчив свої вправи, вона мені оповіла таку історію. (Я, звичайно, випускаю горячу передмову її, яка більше торкалась моєї персони, ніж історії.)

Тиждень тому, на другий чи третій день як я виїхав, на станції у нас арештовали двох добродіїв. Арештували так несподівано, таємно й загадково, що сам жандармський ротмістр Кочетков не знав, кого й за що він арештував. За годину перед прибуттям курерського № 14 Кочетков достав з губернії телеграму з наказом арештувати двох злочинців, які мають такі-то прикмети й їдуть в купе першої класи. Таких, дійсно, знайшли — й арештували.

Вони не боронились, не противились, але — їх (з наказу з губернії) звязали й під вартою двох десятків салдат одвели в городську тюрму.

— Ти уявляєш? Двох десятків! Уяви собі тільки: звязали і під конвоем двох десятків... Ти розумієш?

Я нічого не розумів, але се було, справді, досить дивно й таємно.

В тюрмі ж їх моментально розрізнили! Розсадили по різних камерах. А камери пильно-пильно ізолювали; поприбивали над вікнами „щити“, випорожнили сусідні камери, щоб не було зносин ні з одним чоловіком, а до дверей поставили спеціальних дозорців. (З сими дозорцями вийшла ціла катавасія,— ніхто не одважувався стояти біля таких „важних“ і таємних злочинців.) Але найголовніше те, що ніхто нічого не знає про сих людей, хто вони, звідки, куди їхали, по віщо — невідомо. Самі вони абсолютно нічого не говорять, мовчать і більше нічого. Паперів при них ніяких не було. Цілковита тайна.

— Ти розумієш?

Я сидів з похмуро заклопотаним виразом.

Власне, клопоту мені від того особливого не було, але показати се Полі було б так само розумно, як ударить педеля по плечі й заревти: „Пролетарії, єднайтеся“.

— Так... Треба буде той... гм!... А вони хто — есери чи есдеки?

Поля аж крутнулась на місці.

— Ах, Господи! Та кажу ж тобі, що нічого невідомо!

— „Ну, та якого ж чорта, голубко, тобі треба од мене?“ — хотілось мені запитати мою наречену. Але я ще більш похмурився й глибокодумно пробурмотів:

— Умгу! Так... Треба буде той... Очевидно, серйозні партійні люди.

— Я теж так думаю,— з захватом прошепотіла Поля.

Треба мати на увазі, що моя наречена тільки й мріяла про „народ“, партії, бомби, страйки. І щоб все се було страшенно таємниче, щоб побільше конспірацій, шифрів, ь паролів. Вона навіть мені посилала Гапкою зашифровані записки.

Признаюсь, в той час і на мене наше одкриття, себ-то, що се були серйозні партійні люди, зробило такі вражіння. І знов зробило тільки тому, що ми ніколи не бачили справжніх партійних людей. „Політичні злочинці не раз бували під доглядом Макара Авдієвича (батька Поліного), але що се за „політика“ була: аптекарський ученик, синок Фінкельштейна, якого я кожної вакації ловив у нашому саду на яблунях і обрізав йому вуха.

Двоє чи троє „аграрників“, добродушних дядьків з Козубівки, з яких один завжди возив нам дрова.

Був один семінар, чебіж батюшки о. Кантатова. Але сього арештували за те, що був п'яний і, вириваючи з корінем вуличного ліхтаря, кричав: „долой просвещеніє!“ Його хутко випустили. Сиділи раз з сусіднього містечка фершал і фершалка, одна модістка, писарчук з воїнського присутствія. Все се були люди, яких ми знали, в яких не було нічого надзвичайного, які десь так само, як і ми, хоч і звали себе есдеками чи есерами, але справжніх есдеків і есерів і не бачили. (Я і Поля були есерами!)

Сі ж двоє були партійні люди, справжні, дійсні, загадкові, могуті, надзвичайні. Се були ті, які десь здалеку наказували нам, контролювали наше життя, судили нас. Се були ті, осуду яких так боялась Поля, які примушували її клекотіти турботами, таскати кудись якісь книжечки, щось переховувати, носити незграбні блюзки, розводити нудні ідейні розмови. Се були „вони“, які завжди незримо стояли з нагайом над нашими душами.

— Знаєш що?—раптом таємно нахлилась до мене Поля й очі її поширилися несподіваною думкою.—Ми повинні їм допомгти втікти.

Я мовчки витріщився на неї.

— Так, так!... Коли ми... Коли у нас є хоч трохи дійсного бажання служити ділу, то ми повинні зарад

же... Слухай, се надзвичайно... Ох, Господи, як би се було... Ні, ти подумай...

Синити її стрибуючі слова— все одно, що перекопати камінці, які сипнув би хто небудь з гори. Я чекав, коли вона сама стомиться. Нарешті, вона зупинилась.

Ну? Що ти скажеш?

Се неможливо — сказав я.

Чому? Чому неможливо? Через що? Трудно? Нічого подібного. Я думала. Дуже легко можна втікти. Ти слухай.

І вона почала висипати в мої вуха все, що думала: Єсть декілька способів. Можна підкупити дозорців. Гроші зібрати, позичити, украсти, се одно. Можна витягнути вночі з контори ключі, переодягтись, загірмуватись дозорцями, прийти в коридор, звязати сторожу й вивести „їх“. Можна передати пилки, „воми“ перешпалють ґрати й утічуть через стіну. Нам се все дуже легко зробити, стоячи так близько до тюремної адміністрації. І коли ми не зробимо, то нам сором, ми недостойні зватись ідейними людьми, есерами, ми — вороги народу, нас нащадки заплюють, власні діти нам кинуть в лице прокляття, ми, — йоди, падлюки, болягузи, лицеміри, себелюби.

Одним словом, з промови її я бачив, що вона за всяку ціну рішилась се зробити; може, навіть, тут у мене тільки ясно рішила, але сперечатись не було ніякої рації. Дівочки жінки, взагалі, не визнають, а Поля тим паче. Вона мислила по якимсь невідомим мені законам. Коли ти їй пробуєш довести, що вогонь гарячий, вона одповідає: „нічого подібного, ні трішки не гарячий, бо у воготмайстра картуз з кокардою“. От і сперечайся.

Правда, тоді — не криюсь — я й не хотів сперечатись. сам був настільки загіпнотизований сими „народними ідеалами“, що теж не міг розумно й об'єктивно поди-

витись на справу. Мене самого схвилювала й захопила думка визволити „їх“, зробити щось „значне й важне“.

І от ми стали готувати те „значне“. Ми більше не сварились з Полею за дурниці і обоє тільки й думали про тих двох.

Звичайно, що свої приготування до утечі ми робили дуже обережно, „конспіративно“. Ми повинні були, насамперед, добре орієнтуватись в тій околиці, яка була круг „них“. Найближче стояв, розуміється, Макар Авдієвич. Поля могла бути абсолютно певна, що він її батько. Та ж витягнута постать з проваленими грудьми, ті ж гудзики-оці неспокійні, шукаючі, клопотливість, неспосидливість.

Що ж до Макара Авдієвича, то він був рішучо збитий з пантелику сими двома злочинцями. З початку до кінця він натикався на несподіванки. Перш усього, він не знав, як їх записати в книги. „Вони“ ж категорично одмовились назвати себе і не хотіли ніяк зрозуміти, що так же не можна: кожний арештований мусить бути записаний в книгу, інакше виходить, що він ніби не сидить в тюрмі, а прийшов у гості,

Далі „вони“ поводились не як підлежні йому, а як господарі всієї тюрми. Прикрикують на адміністрацію, вимагають мало не „на витяжку“ стояти перед ними і що хвилини грозяться скаржитись за звичайні тюремні сильні вирази.

Взагалі, се не арештанти, а якісь принци-інкоґніто! Сиділи ж всякі „політики“, — його тюрма не якась сільська буцигарня! — але таких птиць йому ще не доводилось бачити. Се одно наказаніє Господне, а не арештанти.

Ми були цілком задоволені з його оповідань. Звичайно, се не аптекарські ученики.

Ну, а як вони? Що вони роблять?

Вони? Вони нічого не роблять. Що ж вони можуть робити. Книжки їм заборонено давати. І взагалі такі накази про їх.

Тут Макар Авдієвич схаменувся і одмовився балакати про „їх“. З губернії наказано, щоб ні „вони“ ні про кого нічого не знали, ні про їх ніхто нічого.

Ми кілька раз підступали до його, але все кінчалось тим самим.

З цього боку, значить, були серйозні перепони. Серйозність ще тим побільшувалась, що на ніч ключі від камер „важних“ одбирались не в контору, а відносились до самого Макара Авдієвича.

Тоді ми потихеньку почали пробувати ґрунт біля дозорців. Їх було четверо коло „важних“. Самі камери були на різних кінцях коридору: коло одної стояли по черзі Василь Курка з Панасом Замойченком, а коло другої Давило Струк і Безродний. Струк і Курка були за „старших“.

Курка був маленький, руденький, похожий на патлатеньку хатню собачку. Завжди посміхався, лацився, але міг укусити як раз у ту хвилину, коли найменше цього чекаєш.

Струк, — навпаки, високий, товстий, тупий і через тупість страшенно упертий. За кожним словом лявся матюками і після кожного матюка тихіше додавав: „прости Господи“.

На їх стояння біля „важних“ вплинуло так, що вони стали ще усерднішими і цілком непідступними. (Тому сприяла ще й набавка по два карбованці в місяць зверх звичайної платні.)

З ними ми постановили бути обережними. Але Замойченко й Безродний подавали де-які надії. Замойченко, правда, був занадто хвастовитий, а стояння біля

„государственных“ рішуче закрутило йому голову. Він тепер инакше не ходив, як заклавши ліву руку за пояс і поважно задривши до гори кирпате лице, за яке його звали „двустволкою“.

Перша моя розмова з ним вийшла зовсім невдачною. Він вертався саме од „важних“. Я ввічливо зупинив його і запитав:

Ну, як же там ваші „тайні“? Мовчать?

Замойченко холодно й недбало кинув на мене згори поглядом і строго промовив:

— Прошу не касаться. Воспрещено государственным приказом.

І важно проплив повз мене.

Але я вжив иншого методу і Замойченко помякшав. Зустрівши вдруге, я зачав розмову з того, що здивувався, як може він, Замойченко, киснути тут у Гнилятині, коли міг би з його дотепністю, справністю і розумом бути губернній найменше старшим поліцейським. Такий вступ не видався йому ні штучним, ні хитрим. Бо він як раз сам був тої ж самої думки про себе. Навпаки, він охоче підтримав тему нашої розмови. Ми саме проходили повз мою квартиру й я запросив його до себе на „румочку водки“. За „румочкою“ він зовсім скинув, немов сиво шинелю, поважність, трошки навіть засоромився, сідаючи в крісло, яке я підсунув йому, і розбалакався. Правда, коли я знов обережно торкнувся „важних“, він знов словажнів, але на сей раз уже, видно було, думав тайтись.

— О, это люди! — навіть закрив він повіками очі й покрутив головою.

— Інтересні?

— Отдельніи люди!

(Се мало значити „дѣльные“.)

— Самі настоящі!... Хвактичеськіі люди

— Та невже?

— Верно-слово. Нікада не видав таких. Ругатьця? Боже спаси, ні вони, ні ти не смей. Трудно, конешно, ну, здержуваться нада, потому государственный приказ—буть велілим з ними. Е, ето не шпана смердяча.

В голосі його чулась гордість і самоповага.

Ну, а здорово тоскують?

Тоскують?! Що ви? Зачем тоскувати! Ето там какойсь хвартовий січас рікомандацію наводить починає. А у нас етого нема... О, нет! Шо ви? Хе!

Він, безумовно, навіть трохи образився.

Етого в нас не полагається. Сердятьця када-ні-када, ето верно; ну, тоскувати не примечательно нікада. Мой больше сердитьця, — гарячий. Вчерась ето приходять до його господін смотритель. „Ви, говорят, делали заявленіє на щот книг“. „Делав“ — каже. „Ну, так што книги отказани, не будеть вам книг... — Када б ви були послушні, вам би дали книги“. Як загориться мій: „Ага говорить — ну, так скажіть їм, що я плювати на їх хотев!“

Замойченко озирнувся, нахилився до мене і таємно пошепки пояснив:

На жандаров, значить!...

І в шопоті сьому у всякому разі було меньше прихильности до „жандаров“ ніж до важного.

— А када другому „білому“ сказали, дак той, — говорить Курка, — тільки глянув і нічого не сказав, как будто без виіманія. Ми їх звемо „білий і чорний“. Мой — чорний. Вони ж не називаються, всьо рамно как без імені. От как це туло або румка, скажем, так і они. Видно, мають діла за собою!... Ну, между прочим, не взяють, как їх звать. Одна безпольность ето — книги, угісненія і всякос такое. Не взнають.

Він в сьому був рішуче переконаний і йому навіть смішно та нудно було дивитись на спілкування свого начальства.

Не такої народ! Ето їм не шпана, що дав раз-два у зуби і звольтесь, всьо вам і виклав. Отдельний народ, стойкий — політика, словом. Нікада не сознаються.

Я певний, що як би я захтів змагатись з Замойченком з сього приводу, він узяв би се за особисту образу.

Замойченко, значить, подавав надії.

Я поділився з Полею своїми здобутками. Вона з свого боку балакала з Безродним. Сей худорлявий, смугляво-жовтий парубок ще більше підходив до наших плянів. Коли Замойченка можна було підкупити грішми, то Безродного, так мовити ідеєю страждання. Замойченка звабила „отдельность“ „важних“ а Безродного їхня таємність і надзвичайна самотність. Він ніяк собі не міг уявити, як можна прожити хоч три дні в такій самоті.

Ну, бють, пуцай бють. Ну, книжок не дають, проходки не дозволяють... Пуцай. А як таки ні слова ні од кого не почути. До нас заговорить, мовчиш, як німий та тільки одвертаєшся...

— Служба, тоже не свой брат.. Посади мене так, так на другий ж день усе б виказав. А вони так наче і нічого. Походить, сяде; посидить, ляже... Дивиться в стелю і щось пошепче; посміхнеться, похмуриться. Так наче хтось з ним другий єсть у камері. І таки, мабуть, єсть. Не урості люди.

Так переказувала його слова Поля.

І він теж, як і Замойченко непохитно вірив у те, що вони „не сознаються“. Сила „їх“ була поза всякою конкуренцією. Мало того, сила ся носила характер не земний, надлюдський. А що їх стерегли так пильно, так се була одна „безполезность“, „вони“ були дужчі за ґрати, замкн,

стіни, дозорців. Я певний, що для Замойченка, Безродного та навіть всієї тюрми й Гиллятина нічого не було б дивного в тому, як би в одну ніч „тайні“ раптом десь зникли. Все було б ціле — і ґрати, й стіни, замки, двері, дозорці б стояли на місцях, а вони все таки зникли. „Такої народ!“

Вони були тайною, загадкою. А всяка тайна, се — безмежність, се є безодня, в яку можеш вмістити все, що хочеш і можеш. І всяка тайна, як безодня, вабить до себе всіх, і старих і малих.

Ми зпочатку боялись, як би наші розмови з дозорцями не звернули на себе уваги начальства. Але хутко заспокоїлись, бо переконались, що „важні“ цікавлять не тільки нас, а весь город. І не тільки ми, але й жінка почтмейстера, і міщанський староста, і інші, не раз так само закликали Замойченка „на румку водки“ й розпитували про „государственных тайних“.

Замойченка така увага й пошана од „порадочних людей“ підіймала у власних очах. Він уже вважав нижче своєї гідности мастити чоботи дьогтьом і чистив їх не инакше, як тільки ваксою. Він мусів купити собі нову „хуражку“ широкий лякований пояс. З дозорцями шпани „уголовних“ йому вже не личило вступати в якісь фаміліярні відносини. Коли він балакав з ними, то дивився кудись понад їх вуха і неухважно жмурив очі.

Але, не дивлячись на се, від Замойченка можна було більш усього довідатись про тайних.

І Замойченку не було проходу. Біля воріт тюрми, на базарі, у себе на Безболотній вулиці, коло церкви, монополюк він завжди мав круг себе слухачів. І від його в цікаво й довірливо роззявлені роти й вуха розходилась

тайна і набірала якісь фантастичні форми в простодушних головах.

На базарі серед перекупок майже одногласно держались тої думки, що се були царевичі. Цареві брати, які хотіли оженитись з мужичками і мужикам після того дати землі. Пани перелякались і „зделали їм змєну“, се-б-то набрехали на їх царю, а цар їх за се засадив тепер у Гнилятині в тюрму. І будуть їх держати тут доти, доки не сознаються. Ну, а вони, „конешно, що не сознаються“. Чия візьме, невідомо, а дай Бог, щоб цар побачив павську неправду.

Бували навіть випадки, що з околичних сел приїзжали селяне спеціально за тим, щоб провідати „царевичів“ і, на всякий случай, скоріше других захопити землі, як ще царевичі вийдуть і почнуть роздавати.

В „вищих колах“ трохи інші форми мала ся тайна. Почтмейстерша була переконана, що се були експропріатори, які збирались ограбувати їхню пошту. Недурно вона два рази підряд — два рази! — бачила у сні двоє синіх поросят лисичими хвостами. Двоє синіх поросят з лисичими хвостами і дві ночі підряд! От і кажіть, ще сні бабські вигадки і не віщують правди!

Пристав до двох поросят відносився скептично; у всякому разі не ставив їх в такий цільний звязок з арештом невідомих. Але він добре знав тепер, що то за субєкти ходили за ним завжди, як він іноді ввечері завертав до салдатки Ярини. Раніше він підозрівав тут ревності, особисті чуття, але виходить, пахло „государственным“. З сього приводу пристав, як казали, зібрався писати рапорт про революційний заколот у Гнилятині й Гнилятинському повіті, а також про свою діяльність і небезпеку для свого життя, на яке було вже кілька замахів. Говорили, що приставу вийде якась нагорода і підвищення по службі.

Батюшка, о. Контатов вважав невідомих за Антихриста і його діавола. Щиро він так думав, чи ні, але в проповіді він, принаймні, так пояснив мирянам і горяче радив усім висповідатись і причаститись. Для цього навіть звелів швидче полагодить церковну кружку, яку перед тим діакон Гундосов розбив в „нетрезвом виде“.

Ми з Полею тільки посміхались, чуючи такі балачки. Але у всіх балачках нас тишило одно: всі — і вищі і нижчі кола — цілком визнавали надзвичайність наших товаришів. У всіх, чи ворогів чи прихильників, буда несвідома повага страх перед сими таємними, могутніми людьми. Всі без всяких дебатів, як цілком природну річ, визнавали, що ці люди — люди іншого світу, з іншими чуттями, розуміннями, бажаннями, з іншим відношенням до всього.

Але справа утечею посувалася дуже помалу. Минуло з місяць, а ми ще не могли навіть рішити, до кого краще підходити з пропозиціями: до Безродного чи до Замойченка.

А, власне, нашій рішучості дуже заважала одна обставина, а саме те, що Безродний і Замойченко займали пост в різні черги. Коли підмовити навіть обох, то їй те мало, би допомгло, бо коло одної камери в той час стояв би Замойченко, а біля другої Курка: коли там Безродний, то тут Струк.

А як провести по коридору повз камери уловних? Як вибратись через ворота, де стоїть сей здоровенний Серйога?

Коли б вони сиділи в одній камері, все таки було б легше. Але що про те думати!

Ми домали голови і вдень і вночі. Поля навіть схудла все сиділа біля вікна, дивлячись у тюремний полісадник.

В квартирі, як звичайно, стояла тиша і чути було, як осінній дощ з свистом носився в голих вітах дерев. Перед ворітьми тюрми світили ліхтарі і видно було, як швидко збігали вниз по шклу краплі води. Видно, як вітер шпурляв дощем на всі боки, наче стояв серед ulлиці і одбивався од когось, хапливо повертаючись то сюди, то туди. Від сього язички лямп у ліхтарях миготіли, пригинались і почували себе неспокійно.

Ми теж почували себе неспокійно.

А ті двоє, таємні й невідомі, жили собі десь там за мурами в клітках і, певне, й не догадувались, що було круг їх і через них. І ніхто навіть не бачив їх, крім адміністрації тюрми.

Один раз тільки я й Поля підглядали одного. Ми якось пробрались у тюремний двір, підбігли до загорожі, спеціально зробленій для важних і крізь щілину бачили, як одгулював свої десять хвилини „білий“. Він властиво, був не білий, а швидче жовтий, і жовтизна його була „мягка, ніжна, кротка“, як казала потім Поля. У його повинні були бути сині очі,— ми сього не могли розглядіти. Він ходив, заклавши руки за спину. Високий, з кучерявою борідкою схожий на Олександра Невського, як його малюють на іконах. Памятаю, комір піджака його був піднятий і видно було сорочку без комірчика. Часто задираючи голову, він дивився у небо і Поля казала, що лице його було таке любовне та тихе, наче він гуляв десь на березі річки тихим вечером. Вона трохи не додала „і закоханий“. Але, згадавши мабуть, що партійним не личить кохатися, замовкла.

„Чорного“ ж ми не бачили ні разу. Замойченко казав, що той більше біга по загорожі, ніж гуляє. Сам густо-смуглявий, безбородий, тільки на горлі пучечки кучерявих волосинок, ніс загнутий,— чисто, як галча. Він шпурляв

камінцями, для чогось підстрибує, у небо не дивиться, а все нишпорить очима по стінах, загорожі. Так і паса його очима, бо їй не счується як не стане.

Я теж схуд. Я почав мало спати, — ті двоє не давали мені спокою.

Я не насмілювався мати проти них незадоволення. О, Боже борони! але я почував, що вони мене гнітять. Сі люди були занадто близько коло мене... Раніше, в університеті, чи й тут, я тільки знав, що вони десь суть, що вони роблять щось велике, що їм треба помагати, „інакше сором жити“, як любила казати моя Поля. Але мати їх так близько од себе, почувати їх звязаними з собою, вплітати своє життя в їхнє — мені не доводилось. І се мене руйнувало, збивало з мого ґрунту. Я не робив їмнастики, обідав коли прийдеться: я балакав з мужиками на „ви“ і червонів, коли по старій звичці, говорив їм „ти“ Власного дворника Опанаса я почав боятись і не балакав з ним, бо говорити, „ви“ після „ти“ не мав сили. а говори „ти“, се значить ввійти в конфлікт з Полею.

А на Полю як сказ найшов у ту пору, (який же їй довів її до загибелі). Присутність „партійних“ зааморочила їй і так не дуже ясну голову. Проклямації, книжечки, якісь збірки з шевцями, звощиками, трохи не босяками. Скажи їй „робочий“ і вона трохи не вмлївала од захвату. І я мусів теж лазити з нею цілими вечорами десь по закутках, виловлювати шмаркатих єврейчиків і заклопотано балакати з ними про „швободу“, називати їх „товаришами“ і забути про те, як я стріляв з рогатки сих самих „товаришів“, коли вони ще бігали біля нашого дому з традиційними хвостиками позаду. Я теж хвилювався.

змагався з єврейчиками і навіть сам ніби вірив у серйозність всього того.

Раз увечері до мене прибігла Поля. Ми були посварились за щось і я днів два не бачився з нею. Не звертаючи уваги на холодність мого прийому, вона почала зараз же поспішно й діловито говорити.

Перш усього, вона твердо переконана, що я її не люблю. Але їй се тепер байдуже,— особисте життя мусить стояти на другому плані.

Вдруге,—приїзжав з губернії жандармський підполковник робити допит товаришам-невідомим. Вони нічого знов не сказали. „Білий“ тільки ввічливо попросив, щоб його не турбували, а „чорний“ заявив, що коли його ще хоч раз посміють клікати на сі ідіотські допити, то він усю відповідальність за майбутнє складає з себе.

Підполковник страшенно розгнівався і присягся, примусить їх забалакати. Звелів не давати їм прогульок, за маленький спів: садовити в темний карцер і, взагалі, поводити так, щоб можна було частіще карати їх.

— І от — закінчила моя наречена. — Я прийшла, щоб перебалакати з вами, нарешті, в останнє. Ви маєте, товаришу, на увазі говорити з Замойченком чи ні? Я питаю рішуче й серйозно.

— Маю, тільки ти, будь ласка, сядь і не „викай“, се „мішанство“.

Моя Поля моментально утихомирилась.

— Твоя правда, се — глупо. Я тебе питаю, можеш ти перебалакати з Замойченком? Так неможливо далі. Се з нашого боку просто сором, ганьба. Коли ми дійсно хочемо хоч чимсь служити ділу, служити щиро, то ми повинні все зробити, що можемо, інакше ми не маємо права дивитись в очі одне одному. Се буде сором.

І так далі, і так далі. „Сором, ганьба, слугити ділу й народу, ідеали“ — старесенькі, зайлозені словечка, які ще тільки на провінції вживаються.

Але я згодився перебалакати Замойченком. Я не хотів зайвих сварок з Полею, а крім того... Як не як, а я теж вірив і боявся сих словечок.

Згодиться, правда, я згодився, але, не можу сказати, щоб дуже поспішався се робити. Се було не так просто, як здавалося Полі. Перш усього, я сам міг піти туди, де сиділи „тайні“, а се вже щось значило. По-друге, Замойченка ніяк не можна було зустріти на одинці; а втретє, у нас не було грошей, щоб дати Замойченкови. Без грошей же вступати в балачки з ним було зайвою дурницею.

Я подумав-подумав і поділився своїми міркуваннями з Полею. (Про перше я нічого їй не говорив, се торкалось мене одного й я мав сам рахуватись з тим.)

Поля, розуміється, зараз же скипіла. Гроші — дурниця, гроші я міг би взяти у своєї матері, у дядька, раз я „служу ділу“, то не повинен нічого жаліти для того Народ, ідеал, боротьба і т. д.

Я спокійно й резонно зауважав їй, що й вона так само могла би взяти у свого батька, дядька.

Вона нічого не сказала, крутнулась і виїшла з хати. В той же вечір вона чогось поїхала в губерлію і пробула там днів зо два.

Майже я таку саму пору, як і тоді, вона знов появилась у мене в хаті і мовчки, з гордістю поклала мені на стіл п'ятьсот рублів.

— Де ти взяла? — страшенно здивувався я.

Я заставила всі свої дорожочіності.

Я, взагалі, людина спокійна, урівноважена, я не люблю зайвого хвилювання, але тут мене так і піднесло. Ніколи,

здається, в життю я так не сердився як за той її дурноватий, безглуздий, дитячий вчинок. Вона за п'ятьсот рублів заставила дорогоцінності, які коштували може кілька тисяч! Вона заставила речі, які їй не належать, се її придане, се речі тої сім'ї, якої вона буде членом! Вона для своєї дурної фантазії, любови до таємностей усяких грається такими серйозними речами.

Я щиро й горяче виказав їй усє.

А квітанція де? Де квітанція? Тобі дали квітанцію? Квітанція?

Пришелепувата дівчина витягнула звідкись зімнятий папірчик подала мені з тим же дурноватим, здивованим виразом лица, з яким слухала моє обурення. Вона гадала, що я приклонюсь перед її надзвичайною дотепністю!

— Я завтра ж поїду і викуплю назад усі речі — сказав я твердо і рішуче поклав гроші в кишеню.

Але, певно, я трохи переборщив. Еманципанти не люблять, коли мужчина показує, що має владу над ними. Вони люблять, щоб їх держали в модерних і рівноправних рукавицях. Признаюсь, захопився.

Але ж дивіться, як вона повернула усє те.

— Дай сюди гроші! — раптом стрибнула до мене. Як ти смієш брати їх собі! Ти — трус, ти — лицемір, ти... ти...

І пішла, і пішла! І в результаті вийшло, що вона образилась на мене не за те, що я показав свою владу, але за те, що я єгоїст, лицемір, боягуз, що я особисті інтереси ставлю вище спільних. — народ, боротьба, творчість і т. д.

Грюкнула дверима і зникла.

Мусів я перепрохувати дурну дівчину, кається, і навіть хвалити її вчинок. Що я мав робити? Протест мій тільки пошкодив би і їй і мені і спільній справі.

Щоб зовсім заглидити сліди сварки, я дав слово, що в тих же днях перебалакаю з Замойченком.

Але перебалакати не довелось, даремно сварились. Все пішло несподіваним шляхом.

На другий день після нашого перемир'я, в тюрму приїхав з губернії новий слідчий в справі „важних“

Се був поважний дід, білою бородою і чорними бровами. Очі йому були такі молоді та гарні, так ласкаво й розумно посміхались до кожного, що Поля (яка мені описувала його) просто не вірила, щоб у жандарма було таке лице.

Він уважно розпитав Макара Авдієвича про „тайних“, потім ввічливо попрохав його провести до них. Вона десь про себе гадала, що то переодягнений „товариш“

Слідчого повели. На вітання його „принци“ не одповідали і лежали собі на койках, немов камері нікого не було.

Се не образило і не розсердило старого чоловіка. Обдивившись камери, він незадоволено похитав головою й зробив Макару Авдієвичу наганяй за те, що в камерах було не досить чисто й тепло. Довідавшись од розтеряного Макара Авдієвича, що арештованих не пускають на прохід, він тут же звелів неодмінно що-дня випускати їх на 20 хвилини

„Білий не видержав і тихо сказав „дякую“. Полковник коректно й делікатно узяв під „козирьок“ йому, але нічого не сказав і не звернувся ні з яким питанням до його.

Тільки виходячи вже з камери, він повернувся до „білого“ і обережно сказав:

Вибачайте, що я звернувся до вас. Ви нічого не мали б проти того, щоб до вас посадили вашого товариша. Удвох вам може краще було б. Я нахожу, що вас тримають в занадто тяжких умовах. Всіх розпоряджень Губернського Правління я не маю права відмінити, але тут міг би допомогти вам.

„Білий“ здивовано подивився на свого ворога і навіть устав з койки.

Коли се не єсть насмішка, то я був би дуже радий сьому. — сказав він.

Сьогодні ж провести їхнього товариша в сю камеру, строго, але з тою же джентельменською гнечністю сказав полковник до Макара Авдієвича.

Макар же Авдієвич тільки очима клинав та брав під козирьок. Він абсолютно нічого не розумів у сій біді, що впала йому на голову з сими „тайними“. То не дай Боже, щоб вони між собою якесь слово могли сказати, а то нате вам садовлять разом в одну камеру і балакай скільки хочеш. То не пускають гулять, а то цілих 20 хвилин.

Оповідючи нам про сей візит полковника, Макар Авдієвич все ще утирався хусткою і з машинальною трівогою озирався.

Ах, ти біда яка на старости літ мені випала. Га? стискував він плечима — жив чоловік, двадцять літ безпороочно прослужив і на тобі... Мав таких каторжан у себе, що чорта з-два в губернії знайдуться, десятки тисяч через мої руки на Сібір пішло, ніколи виговору не мав од начальства, а тут на — привели, що воно, до чого, арештант чи князь, чорт його душу знає. І виговор. „Холодно, не зовсім чисто. А як їдять“? Може на сервісах їм кандьор посилають? А звідки я знаю? „Перевести сьогодні“... Ну й перевів. І чорт вас бери, моє то діло? Тепер вони щось

дізнаються од їх, ага! от зараз подадуть прощення! „будьте ласкаві вислухати нас“. Як же! Тепер їм за вухом не засвербить тюрма. Ще як би книжечок та газет, так і повний пансіон. На старости літ мені старому чоловікови при арештованих такі слова говорить! Князів привели! Прогульки!

Днів три бідолаха Макар Авдієвич бурмотів і витирав хусткою розтеряне й сердите лице. Він і не знав, що сі „князі“ заграють фатальню ролю в його життю.

Не знала того й Поля і сияла задоволенням.

Правда, задоволена була майже вся тюрма. Уголовні, які з побожністю дивились на двері „політиканів“, навіть щось вроді привітної демонстрації учинили в коридорі, цуци на прохід. І дозорці боялись та й не хотіли дуже спиняти їх.

В городі ж звістка про се наробила чистого шелесту між перекупками, дядьками і товаришами-дворниками та єврейчиками.

Селяне в мент дали знати додому, родичам та на свої кутки і в город наїхав цілий ярмарок. Біля монополюк стояв цілий день радісний гвалт, крик і п'янство. Всі ждали з губернії губернатора, який мав випустити царевичів і ділити землю.

Мусіла поліція нагаями трохи розвіяти рожеві мрії дядюшок і розігнати по їхніх кутках.

А „товариші“ навіть збірались йти до тюрми й „требувати“ (неодмінно „требувати“!) визволення героїв. Ледве удалось заспокоїти сміливих єврейчиків.

По „вищих же кругах“ було незадоволення. Пристав раніше був певний, що як „всипать сим важним по 25 гарячих“, то вони зразу скинуть з себе тавмність. Але тепер він уже й за сей спосіб не міг поручитись. Тепер, мовляв, справу поставлено так, що і 250 не pomoже. Розуміється,

тепер мужичня може розпускати всякі фантазії. Губерським всяким птицям се, звичайно, не свербить, а йому, приставу, доводиться за се одбувати своїм здоров'ям і навіть життям. (Бідолаха Семен Семенович пристав! — йому таки дуже налірвали здоров'я парубки біля Яриної хати. Мусить в одставку навіть податися. Де то він тепер?)

В „вищих колах“ було невдоволення і ще більший потайний страх перед таємними „двома“. Не тільки дозорці, але й вищі од їх були переконані, що тепер ніякі сили не зможуть зломити „важних“, ніякі стіни не вдержать їх і нічого дивного не буде в тому, коли в якусь ніч весь город буде перерізано.

Але я й Поля тільки раділи з такого настрою, коли „вони“ втічуть, їх навіть ловити не будуть.

Однечас турбувало, се те, що Замойченка й Безродного тепер одставили од „важних“. Стояли тільки Струк та Курка. Безродний був навіть задоволений з того, але Замойченка неначе з високої хмари, з якої він дивився на комашинок-людей, несподівано струсили в брудну калюжу. Кільки днів він ходив розтераний і пришиблений, навіть не огризаячись на глузування товаришів-дозорців „шпани“. Але натура взяла своє. Новий пояс, хуражку він не носив уже, се — правда, і чоботи не ваксив, не закладав лівої руки за кушак, але все ж таки тільки він один і міг розказати про важних. Все ж таки, як Курка чи Струк не міг чомусь прийти на службу, до кого прийдіте-поклонімося? — до його, Замойченка.

І, дійсно, ми тільки від його знали, як почали жити „важні“.

— Ну, що, Замойченко, як там живуть государствені?

Замойченко неодмінно мусить строго озирнутись перед тим як говорити.

— Хорошо живуть. З расположенням. Разговор, так прямо... ех! государственній...

— Що ж то за розговори?

— Е!

Замойченко таємно махав рукою, але не говорив нічого.

Ми з Полею все ж таки ламали голову, як бути з дозорцями. Без свого дозорця зробити утечу неможливо. Поля вже серйозно пропонувала дикий плян: схопити Курку, засадовити його десь на кілька днів, пустити чутку, що його вбито і постаратись на його місце поставити Замойченка. Потім Курку випустити.

Звичайно, се був дитячий провкт, із Шерлока Холмса, але, одначе як же бути?

Вже дощик перетворився в сніжок, а ми так і не придумали нічого. Відносини наші ставали все неспокійніші, наструнчені. Замакітрена голова моєї нареченої була повна всяких нісенітниць, з якими доводилось що хвилини боротись. До „тайних“ була собі дівчина як дівчина, була навіть хороша дівчина, добра, чула, не дурна, Єдина хиба—се її любов до всього загадкового. І „тайні“ роздули своєю близькістю сію любов до якоїсь манії. Їй уже було мало книжечок, які вона виписувала од „товаришів“ з губернії, дворники її не задовольняли, становище батька соромило, вона вже хотіла жертви, хотіла віддати себе всю в іскуПЛеніє гріхів батьків своїх. „Народ, ідеали“ вже не сходили уст. Я вже хоч для того старався зробити утечу, щоб дурна дівчина могла трохи опутись од гіпнозу сих людей.

Але вийшло щось інше.

Минуло вже місяців два як „важні“ сиділи разом.

З початку ми знали де що про них через Замойченка, але потім їх обгорнули такою тайною, що ми ні одним оком не могли зазирнути до їх.

В губернії звідкись довідались, що Замойченко розповідає всім про „государственных“ і його вже не підпускали навіть у той коридор, де сиділи вони. А при потребі брали Безродного.

Натурально, Замойченка се надзвичайно образило, він присягався, що „скрутить голову тому паршивому“ Безродному, подавав прошення, лявав жандармів і „важних“, але те йому мало помогло.

Ми zostались цілком одірваними од „їх“. Безродний мовчав, Макар Авдєвич лютував, як його запитать про „тайних“, Курка і Струк були глухонімими.

Се нас непокоїло і наводило на всякі дикі гадки, (джерелом яких була, звичайно, Поля). Розуміється, за все на думку Полі, був винен тільки я. Як би я енергійніше брався до організації утечі, як би я щиріше віддавався ідеалам, народові, ділу, боротьбі, то все давно було б уже „чудесно“.

Я мусів винувато мовчати або виправдуватись.

Але так тягнулось недовго.

Знов почали ходити чутки про „тайних“. Звідки вони брались, хто їх пускав, ми не могли дізнатись. Допитів „важним“ не було, (старий полковник їх не чіпав), цоводились з ними як найпильніше і все таки чутки знову стали пробиватись.

Але тепер в балачках було щось інше, ніж раніше. Говорили наприклад, що „тайні“ часто сваряться між собою, іноді не балакають між собою цілими днями, що вони вже не такі то й „важні“.

Поля аж кипіла від обурення. Се вже робота жандармів: не можуть подолати в чесній боротьбі і кидаються до

потайних, паскудних наклепів. Для того й обгорнули їх так пильно від других людей! Се така мерзота, що, слухаючи, кров клекотить.

Я мовчав. Але мені дивно було, чого почались такі чутки. Диму без вогню не буває. І дивно також було, як могли сі люди сваритись. Здається, як раз навпаки повинно бути, вони повинні зеднатись як найщільніше, повинні бути одною душею, один у одного піддержку мати, а вони. Де ж їхня проповідь про солідарність?

Я мовчав, але мене надзвичайно кортіло дізнатись хоч що небудь про „них“.

І от раз я попав Безродного і витягнув де-що. Для сього я мусів тричі присягтись, що нікому не скажу, мусів ходити з ним дві години, поки він одважився. І ось, що він мені оповів:

Правда, сваряться. Та так часом сваряться, що аж... жалко. Такі люди. і от так. Плохо... Не ті стали.

Він говорив з очевидним сумом і задумою. Мабуть се й його мучило.

А чого ж вони сваряться?

Безродний високо підняв плечі і навіть зупинився. Господь їх святий знає!! Ну, вірите, два місяці слухаю їх і нікак не розберем, за що вони сваряться. Якись там резолюції чи маніфестації. Усе якись большаки. Де чого воно, про що воно, не поїмем. А вони аж пніяться... та говорять та говорять!... А потім днів по два й не дивляться одне на одного... Той лежить і той лежить. Даеш там чай чи там обід, мовчки беруть і один одному ні слова. Аж нам дивитись жалко. Тільки ж ви, вожалуста, нікому ні слова, а то й зо служби прогонять.

Я нікому й не говорив, тільки Полі. Вона зблідла, слухаючи мене. Признаюсь, я переказав у трохи різкій формі, дуже вже зачепило оповідання Безродного. Дійсно,

Як можна так робити? Як вони не розуміють, що се їх самих підколує?! Де ж їхні ідеали, боротьба і т. д.?

Я аж горів, оповідаючи те Полі.

Вона мовчала і чудно дивилась на мене. Потім якось надзвичайно посміхнулась і сказала:

— Ти, здається, радий тому?

Я радий! От і весь результат! І з усього вона побачила тільки те, що я ніби радий тому. Їхнє поводження не звернуло на себе її ласкавої уваги, а от моя „радість“ зразу кинулась їй в очі.

— Мені радити нема чого, мені сумно! — сказав я їй.

Пам'ятаю, вона нічого не промовила, попрощалась і пішла до дому.

Мене взяла досада, я нічого не розумів. Правду кажучи, я занадто різко говорив про „них“. Але се було цілком несвідомо, в мені просто говорила тоді моя натура, мої здорові інстинкти, які протестували без моєї волі в мені. Я не думаю, що могло кінчитись инакше, як би я тоді говорив м'якше. Поля вже котилась в певнім напрямі зупинити її було неможливо.

Але в той час я сього не знав і тому не розумів її. В той вечір я навіть жалкував і каюся, що говорив так. На другий день я хотів прохати вибачення, але Поля не виходила з своєї кімнати, удавши з себе хвору. Се був знак, що вона не хоче зо мною балакати.

Я розсердився. Добре, не хочеш, не треба, сама ж прибіжиш завтра.

Але вона не прибігла ці завтра ні позавтра.

Прибігла вона тоді, як історія з „важкими“ доходила свого кінця.

Се було днів через п'ять після моєї розмови з Безродним.

Перед вечером того дня до мене заскочив Замоїченко розказав таку річ.

Государственні подають прошення, щоб їх розсадили.

Я аж отетерів. Як розсадили? Чого? На що?

Не можуть уместі жить. Не нравляться. Расположенія нѣту. Сьогодні там таке було!... Брат ти мой, хуже шпани всякой. „Чорного“ в темний карцур запроторили. Двері, понимаєте, сволоч бив. Да как? Схопив табуретку та й давай гатить. „Что делаете“? „Не могу сидеть разом з товаришем, давайте другу камеру“. Стояв Струк. Ну, звесно, человек не вдержится, почав усовіщати, ну й сказав там щось, дак той, як загне йому. Ах, ти брат ти мой! По настоящему, по арештантському. Струк говорить, що він аж ключі випустив з дива. От-так государственні! Та що? Ви знаєте, хто вони такі? Один --- жид, а другий якийсь... хто його зна, тож щось там... Чорний жид. Яюсь хвамелія жидівська така... На прошеніі видно. Обов подали. Подное дознаніє согласні дать, аби разом не сидіти... От так товариші!

Я сидів приголомшений. Потім схопився й побіг у тюрму. Замоїченко бреше, се він по злобі, се не може бути! Се неможлива річ, в кого ж ми вірили, за ким ішли. кому хотіли все своє життя віддати? Се не може бути.

Але в тюрмі все підтвердилось. Я на власні очі бачив прошення. Одне було від Бориса Нухимовича Розенштайна, а друге Григорія Івановича Пояркова. В губернію послано телеграму і завтра буде тут полковник.

Макар Авдєвич саяв. Тепер кінець сьому нечуваному становипу. Ач жидова паршива, вона сміє командувати

Подумати тільки, — перед ким трохи не витяжку доводилось стояти, перед жидликом!

Але що за молодчина полковник! От хто знав, як їм дошкуляти: разом посадив, гризється, мовляв, а ми вас і злапаємо! Ха-ха-ха! Псіхольогія!

Я не знав, що мені робити. Поля знала про всю історію, але її не було дома. Куди вона могла піти? Що вона думає?

Я знов побіг додому. Але Поля не заходила. Я пішов у клуб, може вона мене там нукає. В клубі її не було, але була компанія — пристав, двоє поміщиків, земський землемір і ще якісь люди. Вони балакали про історію в тюрмі. Побачивши мене, вони всі так і кинулись до мене. А що? Ага! Ну, що скажете?

Як же там „товариші“?

Всі були задоволені і всі були обурені тим, що були обмануті. Не дивлячись на те, що вони не ставились прихильно до „важких“, таємність їх і сила робила на них вражіння. Вони „їх“ поважали і боялись. Кого? Якихсь жидків, якихсь пройдисвітів, які навіть з собою не можуть ужитися.

Я ще більше хотів бачити Полю. Вона, мабуть, у фершалки.

Але й у фершалки її не було. Не знайшов я її й у „товариша-Шльоми“.

Зате я знайшов скрізь те саме, що в тюрмі і в клубі.

Город був повний тою історією. „Царевичі“ перевернулись в звичайних „жидків“.

— Та бить їх падлюк! — памятаю, кричав Власов, бакалейщик. — Що з ними церемонії розводить.

І всі перекупки слухали його з співчуттям, і теж кричали щось з обуренням.

Я знов пішов у тюрму. „Чорного“ звязали, бо він бив кулаками й погами двері карцера. Білий об'явив голодовку і вимагав, щоб Струка забрали од його камери. Але Струк стояв і, казали, навмисне лаявся найбрудніше. Серед уловних був заколот. Одні стояли за „важних“, а другі кричали, що „важні“ дуже заважничали й що вони такі ж арештанти, як і всі, і нема що з ними „ваньку ваять“.

Полі все не було.

Я знов пішов додому. Вона сиділа у мене. Я аж похолонув, побачивши її, — під очима сині круги, ніс заго-стрився, очі божевільні.

— Що з тобою? Де ти була?! — жажнувся я. Все пальто її було задрипане, наче вона бродила десь по болоті. (Тоді була одлига.)

Вона тупо подивилась на мене і немов байдуже сказала.

— Я ходила гулять. Ну, чув ти, що в тюрмі було?

Я бачив, що байдужість її ховає за собою цілу катастрофу і, тримаючись принципа „бий по гарячому“, рішив щиро й по душі поговорити з бідною дівчиною.

Перш усього, я отверто й рішуче висловив перед нею власне вражіння. Нас обдурено, се — факт; ми були ідеалістами, але дійсність, як і завжди, сміється з ідеалізму. Нас покарано за довіря, але ми мусимо твердо й повітряно винести кару. Хай вона нам буде наукою.

Сі люди — не те, що ми уявляли. Хай так, ми смиренно приймемо сю науку життя і одійдемо од сих людей. Ми не будемо смішними в очах других і сховаємо нашу колишню довірчливу прихильність до їх. Всьому буває своя пора. Буває час, коли уявляють себе розбійниками і, вискочивши з-за шафи, вбивають дерев'яними револьверами „проізжих купців“.

Але не можна все життя сидіти за шафою і з дерев'яних револьверів убивати проїзжих купців. Настає час, коли життя навчає нас, що шафа є шафа, а не ліс і що „проїзжі купці“ не проїзжі купці, а Петрусь, Івась і т. д. Настає пора, коли людина серйозно вже починає дивитись на своє призначення в життю, коли приступає до діла, до тверезої роботи. Сей час і для нас настав.

Я передаю цілком об'єктивно все, що я говорив. Здається, в сьому нічого не було ні дурного, ні смішного. Все льобічно просто і справедливо.

Але,—я вже казав,—льобіка для Полі була наче кепелюх. Хочеться—надіне, хочеться—скине. Ось наприклад. Вислухавши мене ніби з увагою, вона раптом питається:

Так тобі вже смішні твої ідеї, в які ти вчора вірив?

Ну, що їй на се говорити?

При чому тут ідеї? Я тобі кажу що сі люди..

Ні, лишімо сих людей, де твої ідеї ділись?

Мої ідеї зо мною.

З тобою, а ти на волі?

От масте! Ніби як людина має якісь ідеї, так неодмінно мусить бути в тюрмі.

Та до чого тут воля? Ну, а я на волі, так що з того?

Нічого.

От і вся аргументація.

Слухай, Полю, не будь дитиною, подивись в очі дійсності як доросла, розумна людина. Годі забавок, фантазій, час покинути все се і братись до справжнього життя. Ось я подам на Височайше прохання, щоб прийняли в університет, давай поберемся і будемо жити. Ти сама бачиш, що ті люди, котрим ми так всею душею віддавались, не такі, якими малювала нам наша фантазія. Їх таємність нас вабила. Коли таємність сю знято, дійсність стала перед нами цілком... Годі вже нам

бавитись з єврейчиками, дворниками, не личить се ні тобі, ні мені. Всьому своя пора. І небезпечні сі забавки. Добре ще, коли віриш, а тепер се тільки безглуздя. Подумай, що було б з твоїм батьком, як би нас якось запідозрили і забрали. Я тільки тепер чую жах. Що ми робили?!

Раптом Поля встала.

Я знаю, мені не повірять, але я мушу бути правдивим. На всі мої слова, на всі докази, вона одповіла ось чим:

— Мій батько—мерзавець. Чувш? Ти знаєш, що він бив чорного? Ні? Він разом з старим жандармом він усе се з ними. Всі його жалоби—брехня і політика. Він чекав тепер нагороди за свою мерзоту? Добре! Завтра він її матиме... А ти... ти такий же і ще більший мерзавець, ніж вони! Ти гірше темних перекупок, гірше всієї сволочи, що злорадствує! Мерзавець!

Повернулась і вийшла.

Що я мав робити? Як би я хоч вдумався був в її слова, в її погрозу, я б, може, якось инакше реагував на те. Але я навіть не звернув уваги на її слова: „завтра він її матиме“.

І дійсно, вона нагородила старого свого батька. Я сам більше вже її не бачив, все оповідав мені Макар Авдієвич.

Вранці приїхав полковник. Поля була спокійна, тільки така бліда, що аж Макар Авдієвич звернув на те увагу. І все допитувалась, де будуть знімать „показанія“ з „політичних“. Макар Авдієвич, як дочці, сказав їй і навіть дозволив зайти в сусідню кімнату, щоб послухати. Як би він знав, що думало те дурне, пришелепувате, жорстоке створіння! Він би її власними руками придушив на тім

самім місці, де вона його так благала дозволити запламувати його нещорочну двадцятилітню службу.

Хто ж міг думати, хто міг хоч на хвилину допустити таке божевільне, дике, що тайла вона в собі.

Допит почався о одинадцятій годині, а Поля вже сиділа в сусідній хаті з десятої. Уявляю що там було її хоробливою, нервовою фантазією!

І ще на біду Макар Авдієвич умовився полковником, щоб привести „важних“ разом в контору. Одного допитувати, а другий, щоб сидів у сусідній хаті.

Як треба буде, щоб можна було зробити зараз же „очную ставку“. Поля ж се знала.

Все йшло, як слід. „Чорного“ привели з темного карцера (він сам не хотів звідти виходити, поки його не посадять в окрему камеру). „Білий“ зпочатку замнявся й не хотів іти, але потім роздумав і таки пішов. І зустрілись вони добре, подали руки один одному, щось поговорили.

Полковник уже сидів, як Макар Авдієвич пропустив у ту хату „білого“, „чорний“ стояв біля вікна і посвистував, дивлячися вгору.

Все йшло як найкраще. Чути було, як заговорив полковник, потім білий. Нічого напруженого або ворожого в голосах не чути було. Спокійно, мирно.

І раптом... голос Полі! Макар Авдієвич був і забув, у клопоті, що вона сиділа там у задній хатинці. Почувши її, він перший мент не знав звідки вона взялася. Але зараз же згадав і так і задубів. Сказилась вона, чи що? Що їй там треба!

А голос її все дужче та дужче стає. Доходить до крику! Полковник теж щось крикнув.

„Чорний“, Струк і Курка, що були там, повернулись до дверей і здивовано прислухались.

Макар Авдієвич не витримав, шарпнув двері й вийшов. І яку побачив сцену!

Поля стояла перед полковником і кричала на його. „Мерзавець, кат, єзуїт!“ Тут же повернулася до „білого“ і кричала, що йому сором, що він не сміє говорити що-небудь, що мусить боротись, триматись товариша. „Білий“ стояв блідий і нічого не розумів.

Полковник як раз устав, як одчинив Макар Авдієвич двері. Він був цілком спокійний. Нічого не говорячи божевільний, він наче нічого не сталося, повернувся до Марка Авдієвича і сказав:

— Арештуйте сю дівчину. І виведіть її зараз же звідси, вона заважає роботі. А з вами я потім буду балакати.

Я не беруся описувати, що пережив бідний Макар Авдієвич, примушений арештувати власну дочку. Він казав, що все потім наче снилось йому. Наче в сні пройшло, як Поля ще щось кричала, як називала його, батька, мерзавцем, як дрікала вся, як підскочила до полковника і хотіла чи вдарить його, чи що і як полковник спокійно скрутив їй руки, вивів до Струка та Курки і пхнув її їм.

Дикий, безглуздий сон!

Але „чорний“ і „білий“ рішуче відмовились давати „показання“, заявивши, що навіть смерть не примусить їх до того.

І дійсно, божевільна заразила й їх своїм божевіллям.

Їх, усіх трьох, в той же день випроводили в губернію. І се, як казав полковник, була його ласка до старого бідного батька.

Їх судили і всі трое пішли на каторгу. Макара Авдієвича од служби одставили за „нарушеніє“ і він тепер хворий, старий, самотою дожива свій вік на хуторі.

У Полі, як чув я недавно, сухота і вона не доживе навіть свій строк каторги.

Так вона нагородила свого батька, так добула вона собі свободи!

Але я можу тільки дякувати тій історії. Вона примусила мене після того задуматись і критично поставитись до всяких фантазій і таємностей. Вона рішуче штовхнула мою натуру з хибної дороги на правильну путь. І з сеї путі мене вже не можуть зіпхнути ніякі „ідеали, народні проблеми“ й інші дитячі таємности. Я — помішник прокурора і горжуся тим!
